

Першы Крымінальны кодэкс Беларускай ССР: аналіз і характарыстыка асноўных прававых тэорый і палажэнняў.

Уводзіны.

Даследаваннем праблематыкі станаўлення і развіцця савецкага крымінальнага права навукоўцы займаліся яшчэ падчас існавання СССР: Л.В. Багрый-Шахматаў, М.М. Гернэт, А.А. Герцэнзон, Н.Д. Дурманаў, У.Н. Кудраўцаў, Н.Ф. Кузняцова, А.В. Навумаў, І.С. Ной, В. Шыкуноў, О.Ф. Шышоў. Навуковыя даследаванні савецкай пары адносна крымінальнага заканадаўства першых гадоў Савецкай дзяржавы з'яўляюцца занадта ідэялагізаванымі і аднабокімі. Сярод сучасных даследчыкаў можна назваць А.В. Брыліянтава, М.Г. Дзяткова, С.І. Кузьміна, Г.Н. Тоскіну, А.А. Сулейманова, А.І. Чучаева і інш. Большасць сучасных даследаванняў прысвечана асобным аспектам разглядаемай праблемы: крыніцам крымінальнага заканадаўства, пакаранням, у тым ліку смяротнаму пакаранню, мэтам пакарання і г.д. Сярод заходнееўрапейскіх даследаванняў можна адзначыць навуковыя працы П. Саламона, М.Філяра. Навізна даследавання заключаецца ў комплексным вывучэнні і характарыстыцы асноўных палажэнняў першага Крымінальнага кодэкса Беларускай ССР, яго станоўчых і адмоўных рысаў. У дадзеным артыкуле разглядаецца пачатковы перыяд развіцця савецкага заканадаўства, які вызначаецца прыняццем Крымінальнага кодэкса (КК) РСФСР 1922 г., пазней афіцыйна стаўшага называцца КК Беларускай ССР.

Мэтай даследавання з'яўляецца выяўленне асноўных канцэптуальна-тэарэтычных асаблівасцей Кодэкса, як пазітыўных так і негатыўных аспектаў гэтага нарматыўна-прававога акта, выяўленне ступені пераемнасці ў сувязі з далейшым развіццём крымінальнага права савецкай дзяржавы.

Асноўная частка.

З утварэннем РСФСР пачалося актыўнае развіццё новага савецкага заканадаўства, у тым ліку і крымінальнага. Першы Крымінальны кодэкс РСФСР быў прыняты 24 мая 1922 г. Ён быў уведзены ў дзеянне на тэрыторыі Беларускай ССР з 1 ліпеня 1922 г., з 1924 г. гэты закон стаў афіцыйна называцца «Крымінальны кодэкс Беларускай ССР».

У навуковай літаратуры савецкага перыяду выказвалі думкі аб тым, што Крымінальны кодэкс БССР не быў уласна беларускім, што ён быў проста запазычаны ў расійскіх заканадаўцаў, стварыўшых Крымінальны кодэкс РСФСР 1922 г.¹ Аднак гэтая думка адразу вызывае пытанне. Так, па-першае, распрацоўку палажэнняў Крымінальнага кодэкса РСФСР 1922 г. ажыццяўлялі навукоўцы і дзеячы юстыцыі з

усіх рэспублік, на якія потым было распаўсюджана яго дзеянне, у тым ліку і з Беларусі. Па-другое, справа не толькі ў тым, хто зладзіў тэкст Кодэкса, а ў тым, хто надаў яму сілу на дадзенай тэрыторыі, на якой аснове ён дзейнічае у гэтай дзяржаве.

КК 1922 г. дзейнічаў у Беларусі на аснове пастановы, якая была прынята кампетэнтным органам – ЦВК БССР. З гэтага вынікае, што ён з’яўляўся Крымінальным кодэксам Беларускай ССР, якім пазней ён і стаў называцца².

Прыняцце першага савецкага Крымінальнага кодэкса паклала пачатак для далейшага развіцця заканадаўства ўсіх савецкіх рэспублік, якое хоць і грунтавалася з утварэннем СССР на агульнасаюзным заканадаўстве, але ўсёж мела часам пэўныя адрозненні і асаблівасці. У сувязі з гэтым можна пазначыць, што ў гэты перыяд пачынаецца фарміраванне ўласных, рэспубліканскіх прававых навуковых і законатворчых цэнтраў, якія ўтвараліся ў кожнай савецкай рэспубліцы. У Беларускай ССР утвараецца Наркамат юстыцыі, якому ў далейшым належала вялікая роля ў стварэнні і развіцці ўласнага беларускага савецкага заканадаўства і права, крымінальнага ў прыватнасці. Менавіта стварэнне рэспубліканскага заканадаўства побач з агульнасаюзным прывяло да развіцця беларускай прававой навукі і стварэння юрыдычных навуковых і навучальных устаноў, у тым ліку і факультэта грамадскіх навук Белдзяржуніверсітэту, які быў утвораны ў 1922 г. для вывучэння таксама і крымінальнага права.

У савецкія часы шырокае распаўсюджанне атрымаў пункт гледжання, што КК 1922 г. з’явіўся абсалютна новым крымінальным нарматыўна-прававым актам, заснаваным на сацыялістычных прынцыпах. Адмаўлялася любая схожасць і пераемнасць яго з дарэвалюцыйным, альбо замежным крымінальным правам³.

Аднак, патрэбна адзначыць, што савецкім нарматворцам не ўдалося сфармуляваць прынцыпова новыя катэгорыі ў галіне крымінальнага права. Асноўнае адрозненне ад папярэдняга права а таксама замежнага складалася ў выпрацоўцы толькі некаторых новых юрыдычных тэрмінаў. Складзі новую прававую канцэпцыю большавікі не здолелі. Яны ўспрынялі ўжо існуючыя канцэпцыі крымінальнага права аб асновах крымінальнай адказнасці, прычым не ў лепшым выглядзе, бо адбылося сумяшчэнне двух супрацьлеглых канцэпцый, аб чым будзе распаведзена далей. Савецкаму крымінальнаму праву, як і іншым прававым галінам, сталі ўласцівымі класавасць, палітызаванасць і ідыялагізаванасць. А.А. Сулейманаў надаае Кодэксу таксама такую характарыстыку, як эклектычнасць⁴.

Як адзначае Е.Б. Пашуканіс, у Кодэксе знайшлі сваё адлюстраванне традыцыйныя катэгорыі крымінальнага права. На яго думку адмова ад традыцыйных вызначэнняў

прававой формы, такіх як злачынства і пакаранне, можа адбыцца толькі пры адміранні юрыдычнай надстройкі ўвогуле⁵.

Такім чынам, Кодэкс не змяшчаў якіх-небудзь прынцыпова новых крымінальна-прававых канцэпцый і грунтаваўся ў значнай меры на папярэдніх і замежных крымінальна-прававых распрацоўках. Таксама ў паслякастрычніцкі перыяд паступова ствараецца дзеючая і на аснове крымінальнага матэрыяльнага і крымінальнага працэсуальнага права даволі звыклая сістэма судаводства, якой былі ўласцівыя супярэчлівасць, ідэялагізаванасць і інш.

З прыняццем КК 1922 г. пачынаецца новы этап развіцця крымінальнага заканадаўства СССР. Наркам юстыцыі БССР А.Х. Гетнер на III сесіі ЦВК БССР трэцяга склікання заявіў, што прыняцце КК РСФСР «знамянуе новую эпоху ў нашай пралетарскай рэвалюцыі... Рабочы клас ужо перамог буржуазію і можа цяпер аформіць свае заваёвы і ў далейшым дыктаваць сваю волю ў парадку заканадаўства»⁶. Такім чынам, савецкае кіраўніцтва ўсвядоміла, наколькі моцным сродкам умацавання савецкай дзяржаўнасці з'яўляецца крымінальнае права, якое давала найбольш эфектыўную магчымасць правядзення бальшавіцкай класавай палітыкі і ўсталявання палітычнага і ідэялагічнага аднадумства.

Савецкае крымінальнае права развівалася ў непарыўнай сувязі з савецкай дзяржавай, яе эканомікай і ідэялогіяй, вучэннем аб класавай барацьбе. КК РСФСР 1922 г. распрацоўваўся і ўступаў у сілу ў перыяд пераходу да новай эканамічнай палітыцы⁷. Перадумовамі стварэння КК РСФСР сталі злом і знішчэнне буржуазнага крымінальнага права, абвешчаных адразу, змяншэнне колькасці прававых прабелаў і калізій, якіх было асабліва шмат на пачатку фарміравання крымінальнага права, праватворчасць рэвалюцыйных мас на аснове рэвалюцыйнага сумлення і сацыялістычнай правасвядомасці, а таксама стварэнне першага савецкага заканадаўства па крымінальнаму праву, жаданне заканадаўцы ўпарадкаваць аднолькава нарматыўнае рэгуляванне пытанняў злачынства і пакарання ва ўсіх саюзных рэспубліках у мэтах яго цэнтралізацыі. Стварэнне новага крымінальнага права з'явілася лагічнай і гістарычнай неабходнасцю. Такім чынам, ужо сам факт першай савецкай кадыфікацыі крымінальнага права становіцца адб'іўся на стане крымінальнай палітыкі, прывёўшы да накіравання яе ў прававое кадыфікаванае русла, стварыўшы тым самым законныя межы для прымянення крымінальных санкцый з боку дзяржавы. Тым больш, што да яго прыняцця судзі кіраваліся «рэвалюцыйнай правасвядомасцю» і «рэвалюцыйным сумленнем».

У якасці становічых дасягненняў КК можна назваць уключэнне ў яго нормаў аб саўдзельніцтве, вельмі ўдалую фармулёўку аб паняцці віны ў выглядзе намеру і неасцярожнасці, якая з невялікімі зменамі ўвайшла ў сучаснае беларускае

крымінальнае заканадаўства. У Кодэкс былі ўключаны палажэнні аб вінаватай адказнасці. Пакаранню падлягалі толькі тыя асобы, якія дзейнічалі наўмысна, што азначала прадбачанне наступстваў свайго дзеяння і жаданне або свядомае дапушчэнне іх наступлення; або дзейнічалі неасцярожна - легкадумна спадзяваліся прадухіліць наступствы сваіх дзеянняў, або не прадбачылі іх, хоць і павінны былі прадбачыць (арт. 11). Згодна з сэнсам арт. 11 Кодэкса, суб'ект дзейнічаў нядбайна, калі ён мог прадбачыць наступствы і да таго ж павінен быў іх прадбачыць⁸. Але ў той жа час віна, як асноўны крытэрыі адказнасці, была тэарэтычна не вызначана. Да адказнасці маглі быць прыцягнутыя людзі, якія мелі сувязь з грамадска небяспечнымі элементамі.

У КК РСФСР 1922 г. упершыню казалася аб крайняй неабходнасці, як аб абставіне, выключаючай крымінальную адказнасць (арт. 20). Адным з недахопаў гэтага артыкула з'яўлялася аднясенне крайняй неабходнасці да ліку абставін, выключаючых не злачыннасць дзеяння, а толькі яго каральнасць. Менавіта гэты недахоп пазней быў выпраўлены ў Асноўных пачатках 1924 года⁹.

Кодэксу быў уласцівы прынцып гуманізму аб чым гаворылі палажэнні аб крымінальнай адказнасці асобы з 14-ці гадоў (арт. 18), неабходнай абароне (арт. 19), крайняй неабходнасці (арт. 20), тэрмінах даўнасці (арт. 21).

У той жа час, КК 1922 г. замацоўваў класавы характар савецкай крымінальнай палітыкі. Злачынствам прызнавалася: «усялякае грамадскі небяспечнае дзеянне альбо бяздзеянне, якое пагражае асновам савецкага ладу і правапарадку, усталяванаму працоўна-сялянскай уладай на пераходны да камуністычнага ладу тэрмін» (арт. 6). У Кодэксе не проста даваліся фармальныя азначэнні асноўных крымінальна-прававых паняццяў, але і вызначалася іх сацыяльная, класавая сутнасць.

Класавасць праявілася таксама ў вызначэнні максімальнай і мінімальнай межаў пакарання за злачынствы, накіраваныя супраць асноў савецкага ладу і ўсе астатнія, уліку паходжання асобы пры прызначэнні пакарання. Назіралася значная разнастайнасць мераў рэпрэсіі, што давала судам шырокі выбар па ўжыванню таго ці іншага пакарання¹⁰.

Пры распрацоўцы Крымінальнага кодэксу большавікі адмовіліся ад класічнай школы крымінальнага права з яе прынцыпам «няма злачынства без указання аб тым у законе». Кодэкс засноўваўся на палажэннях сацыялагічнай і часткова антрапалагічнай школы права аб сацыяльнай ахове, «небяспечным стане асобы» і упершыню ў сусветнай гісторыі крымінальнага заканадаўства вызначаў сацыяльную (матэрыяльную) сутнасць і прызначэнне інстытутаў і нормаў Агульнай часткі, што з'явілася яго прынцыповай асаблівасцю. Карныя элементы падзяляліся на дзве групы: пакаранні і меры сацыяльнай аховы. Асновы крымінальнай адказнасці былі вельмі размытыя і прадугледжвалі супрацьпраўнасць злачыннага дзеяння і віну толькі ў якасці факультатывнай падставы і толькі пры прызначэнні пакарання, але не меры сацыяльнай

аховы. Задачай КК была абвешчана прававая ахова дзяржавы працоўных ад злачынстваў і грамадскі небяспечных элементаў шляхам прымянення да парушальнікаў правапарадку пакарання альбо іншых мераў сацыяльнай аховы¹¹.

У арт. 8 Кодэкса ўсталёўваюцца мэты пакарання: агульнае папярэджанне новых парушэнняў як з боку парушальніка, так і з боку іншых няўстойлівых элементаў грамадства; прыстасаванне парушальніка да ўмоваў сумеснага існавання шляхам выпраўленча-працоўнага ўздзеяння; пазбаўленне злачынцы магчымасці здзяйснення далейшых злачынстваў¹².

З'яўленне інстытута мераў сацыяльнай аховы стварыла дваістасць асноў крымінальнай адказнасці згодна з арт. 5 КК (і злачынства і сацыяльная небяспечнасць элементаў, якая часта выяўлялася ў перакананнях, выказваннях, паходжанні асобы, альбо яе сувязі са злачынным асяроддзем), раздваенне наступстваў здзяйснення злачынстваў на пакаранні (арт. 6) і меры сацыяльнай аховы (арт. 7).

КК прадугледжваў меры сацыяльнай аховы двух відаў: за дзеянні, якія не з'яўляюцца злачынствам, і як дадатковыя пакаранні. Да першых адносіліся: адпраўленне ва ўстанову для ментальна і маральна дэфектыўных і прымусовае лячэнне, да другіх - забарона займаць тую ці іншую пасаду альбо займацца той ці іншай дзейнасцю, а таксама выдаленне з вызначанага месца (высылка). Дарэчы адзначыць на нашу думку, што дадатковыя па зместу меры пакаранні няправільна было аб'ядноўваць з мерамі, якія не з'яўляюцца пакараннямі і ўжываюцца да асобаў, не здзяйсняўшым злачынстваў.

У арт. 49 Кодэкса ўводзілася прымяненне высылання да асобаў, якія з'яўляліся «сацыяльна небяспечнымі элементамі» і якія ўяўлялі «сацыяльную небяспеку», на тэрмін да трох гадоў. Артыкул утрымліваў некрымінальна-прававыя падставы яго ўжывання (за «сувязь са злачынным асяроддзем» і «мінулую дзейнасць», гэта значыць, напрыклад, нават за наяўнасць судзімасці), што не раз прыводзіла пасля да перагінаў.

Трэба адзначыць, што Кодэкс лічыў пакаранне адной з мераў сацыяльнай аховы, якая выкарыстоўваецца дзяржавай, тым не менш аб'ектам аховы з'яўлялася дзяржава, а не пэўная асоба альбо грамадства ўвогуле. Пакаранне хоць фармальна і разглядалася як разнавіднасць «мераў сацыяльнай аховы», але фактычна супрацьпастаўлялася такім мерам, якія не змяшчаюць элемента кары¹³. У артыкуле 26 КК 1922 г. выказваецца думка, што пакаранне – гэта толькі мера абароны. Аб'ектыўнай перадумовай замены тэрміна «пакаранне» на «меры сацыяльнай аховы» таксама з'явілася тое, што каральная палітыка была першым чынам накіравана на вырашэнне палітычных задач і «меры сацыяльнай аховы» найбольш адпавядалі гэтаму, бо падкрэслівалі адмаўленне савецкага крымінальнага права ад адплаты, якая ў буржуазным крымінальным праве звычайна звязвалася з пакараннем. Але ўвядзенне тэрміну «меры сацыяльнай аховы» не

было вызвана прававой неабходнасцю і прывяло да памылак, якія у некаторы час атрымалі распаўсюджанне ў савецкай крымінальна-прававой літаратуры.

Асноўныя канцэпцыі КК БССР 1924 г. атрымалі далейшае развіццё ў КК БССР 1928 г., што прывяло да поўнай адмены тэрмінаў «віна» і «пакаранне» у тагачасным крымінальным заканадаўстве. Аднак, пачынаючы з 1934 г., крымінальнае заканадаўства СССР зноў пачало выкарыстоўваць тэрмін «пакаранне»¹⁴. Адначасова губляе свой уплыў і сацыялагічная школа права.

Яшчэ адной характэрнай праявай «тэорыі небяспечнасці» і класавага падыходу да крымінальнага права стаў інстытут аналогіі закона і нормы аб зваротнай сіле закона. Аналогія закона давала магчымасць выкарыстоўваць пры наяўнасці заканадаўчых прабелаў сходныя па зместу крымінальна-прававыя нормы (арт. 10) і прывяла да шматлікіх злоўжыванняў, парушэнняў слабых працэсуальных гарантый абвінавачаных, рэпрэсій. Згодна з кодэксам зваротная сіла надавалася крымінальна-прававым нормам, узмацняўшым ці нават усталёўваўшым крымінальную адказнасць¹⁵.

Такім чынам, КК 1922 г. не быў пазбаўлены значных прававых недахопаў. У ім былі штучна сумешчаны дзве супрацьлеглыя канцэпцыі аб «небяспечным стане асобы» і «мерах сацыяльнай аховы» з аднаго боку, і «пакаранне» за віноўныя дзеянні з другога боку. Былі ў Кодэксе і памылкі тэхнічнага характару. Да найбольш негатыўных палажэнняў можна аднесці інстытут аналогіі закона і зваротную сілу закона, а таксама класавы характар Кодэкса, узаконеную тэорыю аб «небяспечным стане асобы», увядзенне высылкі (арт. 49) з некрымінальна-прававымі асновамі яе прымянення.

Нельга не сказаць і аб пазасудовых справах у гэты час. У 1922 г. узамен ліквідаванага УЧК была ўтворана асобая камісія НКУС, якая атрымала права высылаць у адміністрацыйным парадку на тэрмін да 3-х гадоў асобаў, якія мелі адносіны да контррэвалюцыйных выступленняў. Таксама ГПУ, прадстаўнікі якога ўваходзілі ў асобую камісію НКУС, атрымалі ад УЦВК права пазасудовай расправы, аж да расстрэлу ў адносінах да асобаў, які былі затрыманыя на месцы здзяйснення бандытскіх налётаў і ўзброеных крадзяжоў. У дачыненні да дзеячоў антысавецкіх партый і асоб, якія былі двойчы судзімыя за некаторыя злачынствы, прадугледжаныя КК, дазвалялася ў адміністрацыйным парадку прымяняць зняволенне ў лагерах прымусовай працы. У далейшым такая практыка становілася ўсё больш жорсткай. Такім чынам, ствараўся падмурак для правядзення рэпрэсій 30-х гадоў¹⁶.

Жорсткасць пакарання была агульнай рысай савецкага крымінальнага права ўвесь час яго існавання. Аб гэтым сведчыць і той факт, што на працягу гісторыі савецкага права расстрэл адмяняўся чатыры разы па матывах гуманнасці і столькі ж раз па матывах аховы правапарадку ўсталёўваўся зноў. Перыяды адмены расстрэлаў заўсёды былі караткачасовымі. Нават у «ліберальным» заканадаўстве 1960-х гг. Смяротнае

пакаранне займае значнае месца¹⁷. У перыяд жа 30-х гадоў яны часам прымяняліся без усялякага суда.

Савецкія ўлады прыняццем КК стваралі сабе падставы для прымянення палітычных рэпрэсій. Па-першае, усталёўвалася даволі жорсткая сістэма пакаранняў за злачынствы супраць асноваў савецкага ладу, прадугледжаныя КК. Па-другое, уведзіліся ў Кодэкс «меры сацыяльнай аховы», якія маглі быць ужыты да любой падазронай асобы без усялякіх на то прычын. Па-трэцяя, паралельна з Кодэксам існавала пазасудовая рэпрэсіўная сістэма, якая амаль не падпарадкоўвалася заканадаўству.

Такім чынам, разам са стварэннем прававога поля, большавікі будавалі сістэму органаў, якая дазваляла ажыццяўляць рэпрэсіі супраць ворагаў савецкай улады як пры дапамозе крымінальнага заканадаўства, так і пры дапамозе пазасудовай рэпрэсіі. Сумяшчэнне прававых і неправавых спосабаў барацьбы з непажаданымі «грамадскімі элементамі» дазваляла савецкай уладзе эфектыўна весці барацьбу супраць класавых ворагаў пры захаванні выгляду дзяржавы, заснаванай на праве.

Заклучэнне.

Такім чынам, прыняцце ўласнага Крымінальнага кодэкса Беларускай ССР, хоць і заснаванага цалкам на расійскім варыянце, прывяло да заснавання беларускай крымінальна-прававой навукі і развіццю ўласнага крымінальнага права і заканадаўства, станаўлення навуковых і навучальных устаноў, якія займаліся вывучэннем крымінальнага права.

Кодэкс не змяшчаў якіх-небудзь прынцыпова новых крымінальна-прававых канцэпцый, на чым настойвалі савецкія навукоўцы. Ён грунтаваўся ў значнай меры на папярэдніх і замежных крымінальна-прававых напрацоўках. Частковае адмаўленне большавікамі замежнага вопыту і заканадаўчай тэхнікі значна збядняла савецкую прававую навуку і крымінальнае заканадаўства, прыводзіла да сур'ёзным памылак, як канцэптуальных, так і тэхнічных.

Кодэкс не быў пазбаўлены значных прававых недахопаў. Ім былі штучна сумешчаны дзве супрацьлеглыя канцэпцыі аб «небяспечным стане асобы» і «мерах сацыяльнай аховы» прымяняемых да асобы без наяўнасці віны з аднаго боку, і прызначэнне «пакарання» за віноўныя дзеянні з другога боку, у выніку чаго дубліравалася і ўзмацнялася адказнасць. Радыкальнымі палажэннямі з'явіліся інстытут аналогіі закона і зваротная сіла закона, класавы характар Кодэкса, тэорыя аб «небяспечным стане асобы», увядзенне высылкі (арт. 49) з некрымінальна-прававымі асновамі яе прымянення.

Жорсткасць пакарання была агульнай рысай савецкага крымінальнага права ўвесь час яго існавання. Сумяшчэнне прававых і неправавых (пазасудовых) спосабаў

барацьбы з непажаданымі «грамадскімі элементамі» дазваляла савецкай уладзе эфектыўна весці барацьбу супраць класавых ворагаў і ажыццяўляць палітычныя рэпрэсіі пры захаванні выгляду дзяржавы, заснаванай на праве.

Станоўчым было тое, што першая савецкая кваліфікацыя крымінальнага права стварыла законныя межы для прымянення крымінальных санкцый. У якасці станоўчых дасягненняў КК можна таксама назваць: вельмі ўдалую фармулёўку аб паняцці віны ў выглядзе намеру і неасцярожнасці, гуманізм, уключэнне ў яго нормаў аб саўдзельніцтве, крайняй неабходнасці, як абставіне, выключаючай каральнасць дзеяння і інш.

Спіс цытаваных крыніц:

1. Шыкуноў, В. Першы крымінальны кодэкс, які дзейнічаў у БССР // Весці Акадэміі навук Беларускай ССР. Серыя грамадскіх навук. Мінск: Навука і тэхніка, 1968. - № 5. С. 72.
2. Багрий-Шахматов, Л. В. Уголовное право БССР. Часть общая. Под ред. И. И. Горелика, И. С. Тишкевича. - Минск: Высшая школа, 1973. С. 324.
3. Гл.: Шыкуноў В. Указ. сач. С. 72.
4. Сулейманов, А.А. Уголовный кодекс РСФСР 1922 г.: концептуальные основы и общая характеристика: автореф. ... дис. канд. юридических наук: 12.00.08 / А.А. Сулейманов; Рос. ун-т дружбы народов (РУДН) – М., 2007. - 26 с. С. 8.
5. Пашуканис, Е.Б. Избранные произведения по общей теории права и государства. Ред. кол. : В. Н. Кудрявцев (отв. ред.) и др.; Академия наук СССР. Институт государства и права. - М.: Наука, 1980. С. 165.
6. Гл.: Шыкуноў В. Указ. сач. С. 71.
7. Смирнов, В. Г. Новый этап в развитии уголовного законодательства Союза ССР и союзных Республик // Правоведение. - 1959. - № 2. - С. 65 – 77.
8. Герцензон, А.А. История советского уголовного права. Всесоюзный институт юридических наук Министерства юстиции СССР. - М.: Юрид. изд-во Минюста СССР, 1948. С. 259.
9. Домахин, С.А. Крайняя необходимость по советскому уголовному праву. М.: Госюриздат, 1955. С. 6.
10. Курский, Д. И. Уголовный кодекс 1922 года. Избранные статьи и речи. Всесоюзный институт юридических наук Министерства юстиции СССР. - М.: Юрид. изд-во Минюста СССР, 1948. С. 81.
11. Вішнеўскі, А.Ф. Гісторыя дзяржавы і права Беларусі: Вучэб. дап. Акад. МУС Рэсп. Беларусь. – Мінск, 2003. С. 203.
12. Уголовный кодекс РСФСР. - М., 1922. С. 3.
13. Гл.: Герцензон А.А. Указ. сач. С. 267.
14. Гл.: Смирнов В.Г. Указ. сач. С. 65-77.
15. Якубов, А.Е. Обратная сила уголовного закона // Вестник Московского университета. - 1993. - Вып. № 2. Серия 11. - С. 63-65.
16. Залогина, О. Э. Актуальные проблемы истории Советского государства и права // Правоведение. – 1991. – Вып. № 4. - С. 111-117.
17. Тиле А.А. Право абсурда. Социалистическое феодальное право М.: МП «Конт», 1992. С. 218-219.